

GÁL ÉVA

PEST VÁROS 1758. ÉVI TÉRKÉPE

A Pesti Polgári Lövész Társaság 1830-ra kiadott *Scheiben-Schützen Almanach*-jában mellékletként az alábbi című, rézmetszetű Pest-térkép jelent meg: „Der grund in der k. frey Stadt-pest. — Im Jahr MDCCLVIII.”, azaz „Pest szabad királyi város alaprajza 1758-ban” (1. kép).

A térképmelléklet a fallal körülvett Pest városát, vagyis a mai Belvárost ábrázolta, a városfal, a városkapuk, a rondellák, az utcahálózat és a telekhatárok feltüntetésével. Néhány telken felirat utalt az ingatlan birtokosára. A metszetkészítő az utcákat az ábécé A–Z-ig terjedő 23 nagybetűjével és öt égitest-jellel — a Jupiter, a Saturnus, a Föld, a Venus és a Mercurius itt-ott nem egészen pontosan megrajzolt jelével — látta el, magukat az utcaneveket pedig (német nyelven) a metszet felső sarkaiban, egy-egy kartusban elhelyezett jelmagyarázatban sorolta fel.

A metszeten azonban semmilyen utalás nem található a készítő kilétére, sem pedig az ábrázolás forrására. Az almanach szövege sem ad erre útbaigazítást. Mégis, a megjelenést követő időkben az almanachban közölt városalaprajzot hitelesnek tekintették, és több későbbi térképen reprodukálták, egyebek közt Blaschnek Sámuel 1835-ös, 1840-es, 1849-es Pest térképén, melléktérképként, „Pesth im Jahre 1758”, illetve „Pest 1758-ik évben” címmel.

„A régi Pest” című, 1873-ban kiadott úttörő jelentőségű könyvében Rómer Flóris is közzétette Pest 1758-as alaprajzát. A „Pest szabad királyi város 1758-ban” címet viselő térképmelléklet (2. kép), amelyet Rómer szerkesztett, erősen hasonlít a metszethez (a városalaprajz egésze, kivált az utcahálózat és a városfal, valamint az utcanevek tekintetében), néhány fontos dologban azonban el is tér tőle: a városkapuk rajzában, az ingatlanbirtokosokra vonatkozó feljegyzések egy részében, az utcaneveket jelölő betűk elhelyezésében. Fontos többlet a metszet nyújtotta ábrázoláshoz képest, hogy a Rómer szerkesztette térkép feltünteti az összes telekszámokat és az ingatlanbirtokosok nemzetiségi megoszlását.¹ Mindez kétségtelenné teszi, hogy — jóllehet címe lényegében ugyanaz, mint a metszeté — a Rómer-féle alaprajz forrása *nem* (vagy nem kizárólag) a lövészalmanachban megjelent metszet volt.

„A régi Pest” könyvben szereplő 1758-as térkép forrásának kérdése azért merül fel, mert Rómer sem jelölte meg közvetlenül az általa szerkesztett városalaprajz forrását. A könyvének megírásához felhasznált források között különleges hangsúllyal említi a városi telekkönyveket, s rajtuk kívül két régi pesti térképet nevez meg: „a belváros valószi-

nüleg 1720 körül készült, és 1750-ig folytonosan javított és bővített" alaprajzát és Waczpaur 1764-es pesti határtérképét.² Másutt szó van ugyan egy 1758-as alaprajzról („... az 1758-iki alaprajzot kezünkbe véve legalább a nyilvános épületekre ráismerhetünk...“³), de sem itt, sem a könyv más helyein nem derül ki, hogy Rómer a maga-szerkesztette városalaprajzra gondolt-e, vagy az almanachbeli metszetre, vagy esetleg valamilyen más 1758-as térképre.

Megjegyzendő, hogy a Rómer által megnevezett két régi térkép a 19. század végén a Fővárosi Mérnöki Hivatalból az újonnan alapított Székesfővárosi Múzeumba került, s ma is a jogutód Budapesti Történeti Múzeum új- és legújabbkori osztályának (azaz a Kiscelli Múzeumnak) térképgyűjteményében található⁴ (3. és 4. kép).

Mint hogy 1758-as keltezésű *eredeti* pesti városalaprajz – amelyre a metszet és a Rómer-féle rekonstrukció egyértelműen visszavezethető lenne – azóta sem került elő, Pest történeti topográfiájának szakirodalmában újra meg újra felmerült az 1758-as térkép problémája.

A válasza váró kérdés mindenekelőtt az volt, hogy a metszet készítése idején létezett-e egy ma már nem ismert (időközben elkallódott vagy megsemmisült) 1758-as Pest-térkép, amelynek alapján a lövészalmanach mellékletét megrajzolták? Nemleges válasz esetén két újabb kérdés vetődik fel: ez esetben mi volt a metszet forrása, és honnan került a városalaprajzra az 1758-as évszám?

A Rómer-szerkesztette városalaprajz kapcsán hasonló kérdések merülnek fel. Ha Rómer csak a telekkönyveket és a saját maga által 1720 körül készültnek és 1750-ig vezetettnek minősített régi pesti telektérképet, valamint Waczpaur 1764-es határtérképét használta forrásul, miért nevezte a könyvében közölt mellékletet éppen 1758-as alaprajznak? Vajon csak ötletszerűen-e? Vagy talán azért, mert a szerkesztéshez felhasználta a lövészalmanachban megjelent metszetet is? Ha az utóbbi eset forog fenn, akkor fel kell tennünk a kérdést: miért fogadta el hitelesnek a lelkiismeretes történetudós a forrás-megjelölés nélküli metszetet? Lehetséges, hogy Rómer ismerte a metszet forrását?

Ha a legelső kérdésre igenlő választ adunk, tehát feltételezzük egy 1758-ban készült térkép létezését, akkor kísérlet tehető a szerző személyének megállapítására is.

A válaszok nem csak, s nem is elsősorban azért érdekelhetnek bennünket, hogy feleletet kapjunk a régóta vitatott kérdésre, mi volt a metszet és Rómer forrása, hanem azért, mert Pest város 18. századi történetének vizsgálata szempontjából nem közömbös, hogy valóban létezett-e a telekbeosztást ábrázoló, 1758-ban készített városalaprajz? Részletes várostérképek tekintetében ugyanis Pest 18. századi forrásanyaga rendkívül szegényes. Az elsőként Rómer által felhasznált, általa 1720 körül készültnek minősített, és őrzési helyéről az újabb szakirodalomban röviden „kiscelli térkép”-nek nevezett városalaprajz – amely kétségkívül rendkívül becses forrás – már Rómer idején is annyira rongált állapotban volt, hogy a vonalak, a számok és a betűk sok helyütt a kivehetetlenségig elmosódtak rajta.⁵ Ezt követően az első részletes, a telekhatárokat és telekszámokat is feltüntető várostérkép, amelyre Pest történetének kutatói a belterület topográfiáját illetően támaszkodhattak, az 1784–1785-ös állapotot rögzítő, Balla Antal által készített, kitűnő, nagyméretű alaprajz.⁶ Ekkorra azonban a meggyorsult fejlődés következtében már nagy változások történtek akár csak a 15–20 évvel korábbi helyzethez képest is. A korábbi időből szár-

mazó más térképek — néhány pesti határtérkép vagy a Buda mellett Pest egy részét is fel-tüntető térképek — a belterületet csak vázlatosan ábrázolták.

Az almanachbeli metszet és a Rómer-szerkesztette városalaprjz forrásának kérdésé-vel foglalkozó szerzők közül Gárdonyi Albert, Fodor Ferenc és Nagy Lajos annyira kézen-fekvőnek tartotta, hogy nem létezett egy valóban 1758-ban készült, de a mi időnkre már elveszett Pest-térkép, s így a forrás csakis a „kiscelli térkép” lehetett, hogy ezt az állás-pontot nem is tekintette külön bizonyításra szorulónak.

Gárdonyi szerint „a Fővárosi Múzeumban van egy régi pestvárosi térrajz, melyet már Rómer Flóris is felhasznált és közölt a Régi Pest c. művében . . .”⁷ A „kiscelli térkép” és a Rómer-féle alaprajz akár csak futólagos összehasonlítása is cáfolja azt az állítást, hogy Rómer ezt a térrajzot közölte volna könyvében. S ha mégis ezt közölte volna, miért írta föléje, hogy „Pest sz. k. város 1758-ban”? Gárdonyi számára ez a probléma fel sem me-rült, legalábbis hallgatott róla.

Fodor Ferenc hézagpótló térképtörténeti kézikönyvében azt írta, hogy „az eredeti XVIII. századi térkép, amelyet sem az almanach, sem Rómer nem nevezett meg, a Fővá-rosi Történelmi Múzeum újkori osztályán van.”⁸ Az évszám problémája fölött azonban Fodor már nem siklott át szó nélkül. „Évszám nincs rajta [ti. a „kiscelli térképen”], s így még mindig megfejthetetlen, hogyan lett származékaiban 1758-i keltezésű.” E megoldat-lan kérdés ellenére a szerző kétségtelennek tartotta, hogy mindkét, magát 1758-asnak ne-vező városalaprjz „belőle származik, sőt azokkal hajszályaira pontos megegyezésű”.

Nagy Lajos „Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai” című tanulmá-nyában ugyancsak magától értetődő tényként közli, hogy „erről a térképről [azaz a „kis-cellii”-ről] 1830-ban, tehát még fokozottabb mértékű rongálódása előtt rézmetszet ké-szült: « Pest térképe az 1758-as állapot szerint ».”⁹ Az 1758-as dátum problémáját a szer-ző megemlíti ugyan, de érdemben nem foglalkozik vele: „Arról, hogy a metsző vagy a szerkesztő honnan vette ezt az évszámot, a térkép nem tájékoztat. A köztudatba azonban átment anélkül, hogy forrását felkutatták volna. Pedig minden kétséget kizáróan megállá-pítható, hogy a metszet elkészítésekor a jelenleg a Kiscelli Múzeumban őrzött térkép szol-gált forrásul.” Ami a Rómer-féle térképmelléklet forrását illeti, a szerző úgy véli, hogy bár Rómer 1758-as alaprajznak nevezte a mellékletet, megszerkesztéséhez a telekkönyve-ken kívül ő is csak a „kiscelli térképet” használta.

Mielőtt a feljebb idézett vélemények részletesebb cáfolatára áttérnénk, annyit meg kell állapítanunk, hogy a „kiscelli térkép” és az 1758-as alaprajzok között valóban nagy a hasonlóság — jóllehet az eltérések sem elhanyagolhatók, — s ez valamennyire érthetővé teszi a téves azonosításokat. De egy negyedik szerző, a régész Nagy Lajos 1946-ban meg-jelent könyvében olyan térképet nevezett Rómer forrásának, amely még csak nem is ha-sonlít a Rómer-féle városalaprjzhoz. A reprodukcióban közölt térkép, amelynek eredeti-jét a szerző szerint a Műemlékek Országos Bizottsága őrizte,¹⁰ Pest városát vázlatos alap-rajzban ábrázolta, a fontosabb középületeket számmal jelölve, s nevüket a számjelmagya-rázatban közölve. Bármennyire rossz minőségű is a reprodukció, annyi teljes biztonsággal megállapítható róla, hogy nem helytálló a szerző véleménye, amely szerint ez megegyez-nék „azzal a térképpel, mely után Rómer készítette művének mellékelt térképét . . .”¹¹

Újabbán Bácskai Vera foglalkozott a kérdéssel, s az eddigi szerzőktől eltérő álláspon-

tot fogalmazott meg. A „kiscelli térkép”, az almanachbeli metszet és a Römer-féle térkép-melléklet gondos összehasonlítása, tartalmuk alapos elemzése és más forrásokkal való egybevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a metszet forrása nem a Kiscelli Múzeumban őrzött térkép volt, hanem egy, valóban a XVIII. század közepén készített, ismeretlen térkép”.¹² Két legfontosabb érve, röviden összefoglalva, a következő: a metszet (és Römer térképe is) lényegesen több telket tüntet fel, mint a „kiscelli térkép”; az ingatlanok birtokosaira vonatkozólag a metszeten szereplő (a „kiscelli térképen” még nem található) feliratok számottevő része valóban a 18. század derekán – nem előbb és nem később – érvényes állapotot tükrözi.

Bácskainak azt a következtetését, hogy léteznie kellett egy 1758-ban vagy akörül keletkezett térképnek, feltevésből bizonyossággá teszi a Magyar Történeti Képcsarnokban őrzött kéziratos Pest-térkép (5. kép), amelyet Cennerné Wilhelmb Gizella ismertetett a MTKcs kéziratos térképeiről közzétett katalógusában.¹³

A nagyméretű, 66,7X108,9 cm-es, vízfestékkel színezett városalaprajz címfelirata: „Der grund in der k. frey Stadt pest – Im Jahr. MDCCLVIII.” A cím tehát szó szerint és tagolásában, elhelyezésében is egyezik a metszetével. Ugyancsak azonosak a két térképen az utcanevek, továbbá az ingatlanbirtokosokat megnevező feliratok, két jelentéktelen különbségtől eltekintve, amelyekre alább még visszatérek. Nem tekinthető véletlennek a díszítőelemek egyezése sem, még ha ezeknek a tartalom szempontjából nincs is jelentőségük.

A két városalaprajz közti különbségek egy része – a telekszámok hiánya és néhány telekhatár elhagyása a metszeten – az utóbbi kis méretével (13X19 cm) magyarázható. Néhány más eltérés – az utcák nevét jelölő betűk helyenkénti elmaradása vagy rossz helyre kerülése, a dunai nagy és kis rondella egyforma méretűre rajzolása – feltehetően a metszetkészítő gondatlanságából származott. A városkapuk eltérő ábrázolása valószínűleg szándékos volt.

De a Történeti Képcsarnok kéziratos térképe sem azonos a régóta keresett, eredeti 1758-as térképpel. A lap jobb alsó sarkában ugyanis a következő hitelesítő felirat olvasható: „Das vorligender Grundriss der K. Freistadt Pest dem in Grundbuchamt befindlichen Originale getreu nachgezeichnet seÿ, bezeuge ich himit. Joseph Kehrer Wahlbürger.” Eszerint a fennmaradt térkép a pesti telekkönyvi hivatalban őrzött eredetinek hivatalosan hitelesített, hű másolata (rögtön látni fogjuk, hogy azért mégsem volt teljesen hű). A másolat készítésének időpontja és a másoló neve nem szerepel a lapon. Az előbbi *post quem*-je azonban megállapítható abból, hogy Joseph Kehrer 1819-ben lett a választott polgárság tagja.¹⁴

Közelebbi útbaigazítást ad az eredeti térkép lemásolásának céljáról és ebből következően időpontjáról is két felirat: a hatvani kaputól jobbra, a városfal külső oldalán olvasható „alte Schiesstädt” és a városfal két déli rondellája közti „neue Schiesstädt” felirat. Ezek *nem lehettek* rajta az eredeti térképen, hiszen 1758-ban még nem volt régi és új lövölde: a Hatvani kapu melletti első lövöldét csak 1785 körül helyezték át a Kecskeméti kapu közelébe. E két anakronisztikus felirat kétségtelenné teszi, hogy a pesti telekkönyvi hivatalban fekvő régi térképet éppen a Scheiben-Schützen Almanach számára készülő metszet céljára másoltatták le: az almanach egyik írása ugyanis a pesti lövölde történetét ismertette. Eszerint a másolat nem sokkal 1830 előtt készülhetett.

A térképmásolat még egy dologban egészen bizonyosan eltér az eredetitől: a mai Molnár utcában levő, 265. számú telken olvasható felirat — „Gebrüder Kehrerische Leder Fabrik” — az 1758-as alaprajzon még nem lehetett rajta, minthogy az ingatlan csak 1809 óta volt Franz és Joseph Kehrer birtokában.¹⁵ Ez a felirat nyilván a hitelesítést végző Kehrer iránti gesztusként került a másolatra. Mindenesetre, a metszetről már elhagyták ezt az anakronisztikus adatot, Rómer pedig a 17. századvégi telekösszeírások alapján a kiosztás utáni első ismert birtokosáról Koháry-házként jelölte a szóban forgó ingatlant.

A metszet három téves felirata, amelyet Bácskai Vera már elemzett,¹⁶ a térképmásolaton is hasonló elírásokkal szerepel. Ez alátámasztja Bácskainak azt a feltevését, hogy e feliratok már az eredeti térképen — feltehetőleg rongálódás miatt — rosszul olvashatókká váltak, s így a téves olvasat nem egyszerűen a metszetkészítő hanyagságának tulajdonítható.

A „kiscelli térkép”, az 1758-as térképmásolat és az almanachbeli városalaprajz egybevetése most már valóban kétségtelenné teszi, hogy az utóbbinak a forrása nem a „kiscelli térkép” volt, hanem az 1758-as városalaprajz. A metszet tehát indokoltan tüntette fel címében az 1758-as évszámot, és hitelesen ábrázolta Pest 1758-as utcahálózatát, telekbeosztását.

Az 1758-as térkép másolata Rómer számára is fontos — bár nem egyedüli — forrásul szolgált Pest 1758-as alaprajzának megszerkesztéséhez. Nemcsak az általa adott cím szól emellett, hanem az is, hogy a telekhatárokat és a telekszámokat ennek alapján vezette rá saját térképére. Hogy nemcsak a metszetet ismerte, hanem ezt a másolatot is, azt éppen a telekbeosztás ábrázolása bizonyítja. A telekszámok is erre utalnak, hiszen rendkívül nehéz, talán megoldhatatlan feladat lett volna az összes telekszámoknak kizárólag a telekkönyvek alapján a megfelelő helyre való rávezetése.

Az eredeti 1758-as térképet azonban valószínűleg már Rómer sem láthatta. Erre következtethetünk abból, hogy a „régí lövölde,” „új lövölde” felirat az ő térképén is szerepel (miközben Rómer a városkapuknak a térképmásolaton látható anakronisztikus ábrázolását a „kiscelli térkép” alapján korrigálta, e feliratok anakronizmusa talán elkerülte a figyelmét).

Az, hogy Rómer a könyvéhez felhasznált források között nem sorolta fel az 1758-as térkép másolatát, valószínűleg szintén azzal magyarázható, hogy ezt a térképet már nem ismerhette eredetiben. Szinte bizonyosra vehető, hogy az 1830 körül még a telekkönyvi hivatalban őrzött térkép Rómer idejére már elpusztult, talán éppen az 1838-as árvízben. De ha az eredeti előkerülésére ma már szinte nincs is remény, a kitűnő állapotban fennmaradt másolat csaknem teljes kárpótlást ad, és megbízható forrásként használható, mégpedig nemcsak Pest 1758. évi topográfijának vizsgálatához, hanem a korábbi állapot kutatásához is.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a „kiscelli térkép” és az 1758-as városalaprajz nagyfokú hasonlatossága és részbeni azonossága nem véletlen, hanem a két térkép szoros összefüggésből adódik. A köztük levő egyezések és eltérések egyaránt arra mutatnak, hogy az 1758-as térkép a „kiscelli”-nek közvetlen folytatása. Mint már Rómertől tudjuk, a valamikor a 18. század elején megrajzolt pesti várostérképet évtizedeken át folyamatosan használták, rávezetve az újabb telekhatárokat és telekszámokat. Amennyire a helyenként

teljesen olvashatatlaná vált számok alapján megállapítható volt, a „kiscelli térkép”-re rájegyzett legkésőbbi szám az 1745-ben létesített 626. számú telek (az akkori Pfarrgasse-ban). Lehetséges, hogy a térkép a sok használatban a 18. század derekára már annyira elkopott, megrongálódott, hogy a telekkönyvi hivatalban célszerűnek látták az egészet átmásolni, és az újabb változásokat már csak az újra rávezetni. Az új városalaprajz a korábitól több dologban különbözött. A telekbeosztás tekintetében a legfontosabb különbség, hogy míg a „kiscelli térkép” az Invalidus-ház — ma a Fővárosi Tanács épülete — telkét egy korábbi időpontnak megfelelően, a telek 1716-ban történt kialakítása előtti állapotában ábrázolta (a városfal mentén végigfutó, a Szerviták utcájának nevezett utcavonallal, és a későbbi invalidus-telek déli oldalán felparcellázott, bár számmal el nem látott háztelkekkel), addig az 1758-as térkép természetszerűleg már az Invalidus-ház felépülte utáni állapotot mutatta. A későbbi térkép ezenkívül jónéhány újabb telekosztást tüntetett fel, s így a telekszámok tekintetében a 679. számig jutott el (ami azonban, tegyük hozzá, nem jelentett ugyanennyi telket, mert időközben telekköszvevonasok is történtek). A Kecskeméti kapu alaprajza az újabb térképen annyiban különbözik a korábbin ábrázolttól, hogy a kapunyílást időközben kibővítették. Míg a „kiscelli térképen” csak az Invalidus-ház, a pálosok, a klarisszák és a városi serfőzőház telkét jelölték felirattal, az 1758-as térképen — mint a reprodukción is látható — a fentiekén kívül számos más középület és magánház telkét is felirattal látták el.

Az 1758-as városalaprajzon a „kiscelli térkép”-ről pontosan átmásolt 27 utcanévet egy huszonnyolcadikkal, a feltehetően újonnan nyitott Halászköz (Fischergässl) nevével egészítették ki. Egyébként az utcanévek jelölése és kartusban való elhelyezése is teljesen megegyezik a „kiscelli”-ével.

Az eredetiben fennmaradt „kiscelli térképen” semmilyen felirat nem utal provenienciájára. Az 1758-as alaprajz másolatára rávezetett hitelesítésből azonban kiderül, hogy az eredetit Pest városának telekkönyvi hivatalában őrizték. Ezek után aligha kétséges, hogy ennek előzményét — azaz a „kiscelli térképet” — is a telekkönyvi hivatalban őrizték és használták, — amit persze, eddig is sejtettünk, de sejtésből most bizonyosság lett.

A másik fontos „visszamenőleges” haszna az 1758-as térkép másolatának, hogy segítségével a korábbi alaprajzon olvashatatlaná vált számok és alig-alig kibetűzhető utcanévek is könnyen elolvashatók. S minthogy a térképmásolatról az utcákat jelölő egyetlen betű és égítést-jel sem hiányzik, többé nem kell keresgelnünk a „kiscelli térkép”-ről lemaradt vagy olvashatatlaná vált jelek helyét.

A telekhivatali proveniencia erősen megnöveli mindkét városalaprajz forrásértékét. A telkek kiosztásához, helyüknek, méretüknek és számuknak helyes nyilvántartásához olyan nagy anyagi érdekek fűződtek, hogy a város számára kétségkívül igen fontos volt a telekkönyveket kiegészítő telektérkép pontos felfektetése. Ez a megfontolás is alátámasztja azt a véleményt — amit egyébként a „kiscelli térkép”-nek a mai alaprajzra vetítése is sugall, — hogy Pest városának ezt az első, eredetiben fennmaradt részletes alaprajzát kitűnően képzett szakember készítette. Minthogy Pest ezidőtájt még nem alkalmazott városi mérnököt, a térkép szerzője minden valószínűség szerint a Budai Kamarai Igazgatóság szolgálatában álló valamelyik építész-geometra lehetett, — annál is inkább, mert az 1686-ot követő első időkben a telekkiosztást ez a hatóság intézte. Korabeli forrásokból tudjuk, hogy számos pesti telket előbb Venerio Ceresola, majd az 1710-es évektől For-

tunato Prati kamarai építész mért ki. Nem lehetetlen, hogy az első városlaprajzot is valamelyikük készítette. Minthogy azonban a „kiscelli térképen” látható kézírás nem azonosítható egyikük kezevonásával sem,¹⁷ a „kiscelli térkép” szerzőjének meghatározásához egyelőre nincs közelebbi támpontunk.

Ami a „kiscelli térkép” keletkezésének időpontját illeti, Bácskai Vera felvetette annak lehetőségét, hogy az alaprajz a Rómer által feltételezettnél korábban, esetleg a 17. század végén készült. Ezt a véleményét elsősorban arra alapította, hogy a térkép néhány utca helyét a 17. század végi névhasználat szerint ábrázolta.¹⁸ Megítélésem szerint Bácskai véleményét támasztja alá a Szerviták utcájának a későbbi Invalidus-telken való ábrázolása is. S mellette szól az is, hogy – mint most már bizonyosan tudjuk – a térkép a telekkönyvi hivatal számára készült, ez esetben pedig van bizonyos valószínűsége annak, hogy a telekkiosztás „csúcsidőszakában”, azaz a 17. század vége felé készítették telekrajzot a telekkönyvi nyilvántartás kiegészítéséül. A kérdés eldöntéséhez természetesen nem elegendők ezek az érvek, a végső szót csak a további kutatással feltárható esetleges újabb adatok mondhatják ki.

Hátra van még az 1758-as térkép szerzőségének kérdése. Minthogy az eredeti alaprajz valószínűleg mindörökre elveszett, itt még a kézírás sem nyújthat támpontot a kutatáshoz. Bácskai Vera a pesti tanácsülési jegyzőkönyvekben és számadáskönyvekben talált bejegyzések alapján Johann Matthey hadmérnököt véli az 1758-as alaprajz szerzőjének, minthogy 1758-ban a város egy bizonyos pénzüsszeget fizetett ki Mattheynek „vor beschehenen endtwurf der Hotterung und Delineation des Stadtgrundts”,¹⁹ vagyis a határ és a városi terület feltérképezéséért. A pesti tanácsülés elé terjesztett elszámolásban már csak „az egész pesti határ” felméréséről és megrajzolásáról volt szó. Bácskai feltevése szerint ez a minden bizonnyal 1758-ban készített és ki is fizetett térkép lehetett az 1830-ban megjelent metszet forrása.²⁰ Csakhogy a szerző ezt a véleményét abban a tudatban fogalmazta meg, hogy a Matthey által 1758-ban készített térkép *elveszett* vagy *lappang*. A valóságban azonban Matthey pesti határtérképe ma az Országos Levéltárban van, igaz, Matthey szerzőségének feltüntetése nélkül: a kamarai térképek sorozatában őrzött nagyméretű pesti határtérképen²¹ (6. kép) ugyanis sem a szerző, sem a készítés éve nem szerepel. A feliratok azonban ugyanazzal a kézírással készültek, mint Matthey szignált térképei.²² Az Országos Levéltárban őrzött keltezetlen térkép datálásához az nyújt támpontot, hogy a már említett 1764-es Waczpaur-féle pesti határtérkép ennek lemásolásából keletkezett. Waczpaur ugyanis a szóban forgó térképet 1764-ben nem újonnan készítette, hanem *másolta*, – miként ezt a térkép címfeliratában maga közölte. A Waczpaur-térképet említő szerzők azonban a szövegben szereplő „pariata”, azaz „másolt” szót „parata”-nak, azaz „készített”-nek olvasták, s ezért tulajdonították az első pesti határtérképet a szervita atyának. Waczpaur nem jelölte meg, hogy határtérképét mely térképről másolta, de az Országos Levéltárban őrzött, feljebb említett térképpel való összehasonlítása kétségtelenül teszi, hogy ez utóbbi az eredeti. Waczpaur a magyar feliratokat is erről másolta át, s csak a „Sz. Lőrincz Pusztája” helyett írt „Sz. Loréncz Pusztája” áruklodik arról, hogy nem – vagy nem jól – tudott magyarul. Az 1764-ben lemásolt határtérkép eredetijén nincs ugyan keltezés, de minthogy a feliratok alapján azonosított szerzője, Matthey hadmérnök 1760-ban már meghalt, a térképnek 1760 előtt kellett készülnie, s így szinte biztosra ve-

hető, hogy ez volt az a határtérkép, amelyért a pesti magisztrátus 1758-ban pénzt utalt ki Mattheynek. Így hát a fentiek alapján nem értek egyet azzal a feltevéssel, hogy a Mattheynek kifizetett honoráriummal kapcsolatos 1758. évi tanácsülési jegyzőkönyvi bejegyzés az 1758-as városlaprajzra vonatkozatható.

Hogy az 1830-ban megjelent metszet és a Römer-féle térképmelléklet forrásául szolgáló városlaprajz szerzője Matthey lett volna, azért is valószínűtlen, mert az általa készített térképeken a pesti belváros – az akkori beépített terület – alaprajza erősen különbözik a feljebb említett, 1758-as városlaprajztól és származékaitól. Matthey egyik ismert térképén sem ábrázolta ugyan telekhatárokig menő részletességgel a pesti belvárost (ez nem is volt feladata), de térképein a háztömbök körvonalai is annyira eltérnek a részletes városlaprajzon feltüntetett körvonalaktól, hogy az utóbbi szerzőségét nem tulajdoníthatjuk neki. Ezt nemcsak a pesti határtérképen látható, igen elnagyoltan ábrázolt városlaprajz támasztja alá, hanem a Matthey által a budai várról készített, de Pestet is feltüntető, a bécsi Kriegsarchivban őrzött térkép is, amelynek pesti részletét Schoen Arnold közölte az Invalidus-palotáról írt monográfiájában.²³

Elképzelhető, hogy a pesti telekkönyvi hivatalban őrzött 1758-as városlaprajz készítőjét nem is a kor többé-kevésbé ismert – nem különösebben nagy számú – kartográfusa között kell keresnünk, hanem egyszerűen a telekkönyvi hivatal alkalmazottai között. Könnyen lehet ugyanis, hogy a korábban használt régi térkép átmásolását mintegy hivatali kötelességként bízták valamelyik telekkönyvi tisztviselőre; ez esetben pedig hiába is keresnénk a munkáért járó pénz kifizetésére vonatkozó adatot. Mindenesetre, a szerzőség megállapításához még itt is további kutatásra van szükség.

Az 1758-as városlaprajzzal kapcsolatban szólni kell még az utcanevek problémájáról. Mint láttuk, 1758-ban az utcaneveket egyszerűen átmásolták a korábbi térképről, egyetlen kiegészítéssel (Fischergässl). A probléma itt az, hogy – mint Bácskai Vera a telekkönyvekkel való összehasonlítás alapján kimutatta – az utcanevek egy része már a „kiscelli térképen”, a 18. század első évtizedeiben sem felelt meg a telekkönyvekből rekonstruálható névhasználatnak.²⁴ Ha biztos magyarázat nem adható is erre a jelenségre, valószínű, hogy az eltérések oka abban keresendő, hogy maga a lakosság használt más-más neveket ugyanarra az utcára, hiszen erre a korai időre még nem jellemzőek a stabil utcanevek. Fogasabb kérdés, hogy a legalább fél évszázaddal később megrajzolt 1758-as alaprajzon miért vették át változatlanul az inkább a 17. század végére, mintsem a 18. század első felére érvényes utcaneveket? Ennek aligha lehet más magyarázata, minthogy a telekkönyvi hivatal számára nem voltak fontosak az utcanevek, hiszen a teleknyilvántartás nem utcák szerint, hanem az egész városon végigfutó sorszámozás szerint s a szomszédos telkek számának megadásával történt. Az utcanevek tekintetében tehát az 1758-as városlaprajz adatait fenntartással kell kezelnünk, s más, korabeli források segítségével kell helytálló voltukat felülvizsgálunk.

Ez azonban nem változtat azon, hogy az 1758-as Pest-térkép – ha csak másolatban maradt is ránk – kezünkbe adja azt a hiányzó láncszemet, amelyet eddig nélkülöznünk kellett Pest 18. századi topográfiájának vizsgálatánál.

Rövidítések

<i>Bácskai</i> 1975	<i>Bácskai V.</i> : Pest város topográfiai mutatója. I. Belváros, Lipótváros. Budapest, 1975. (Budapest Főváros Levéltára kiadványai, Topográfiai mutatók, I.)
BTM	Budapesti Történeti Múzeum
<i>Fodor</i> 1953	<i>Fodor F.</i> : A magyar térképírás, II. k. Budapest, 1953.
MTKcs	Magyar Történeti Képcsarnok
<i>Nagy</i> 1961	<i>Nagy L.</i> : Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. TBM XIV (1961).
OL	Magyar Országos Levéltár
<i>Rómer</i> 1873	<i>Rómer F.</i> : A régi Pest. Budapest, 1873.
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából

Jegyzetek

1. A metszet és a Rómer szerkesztette városlaprajz eltéréseiről ld. *Bácskai* 1975. 12.
2. *Rómer* 1873. 94.
3. *Rómer* 1873. 100.
4. A Rómer szerint 1720 körül keletkezett térkép: „Libera ac Regia Civitas Pesthien-sis.” Év, szerző és méretarány nélkül. Méret: 40,5×66 cm. Leltári szám: 415. A határ-térkép: „Mappa universalis territorii Regiae Liberaeque Civitatis Pestiensis . . .”, 1764. Leonardus Waczpaur. Méretarány kb. 1:10 500. Méret: 118×118 cm. Leltári szám: 426.
5. Valószínűleg helytálló Nagy Lajosnak az a feltevése (*Nagy* 1961., 164.) hogy a térkép még a régi pesti városházán rongálódott meg az 1838-as árvíz következtében; az írás ugyanis nem egyszerűen elhalványult, hanem sokhelyütt a szó szoros értelmében kimosódott a papírból.
6. Őrzési helye: Budapest Főváros Levéltára. Ismertetését ld. *Tóth A.-né*: A mérnöki szervezet kialakulásának előzményei Budán és Pesten, = TBM XI (1956) 87.; *Nagy* 1961. 164.
7. *Gárdonyi A.*: A pesti városfal. *Historia*, 1929. 4–5. sz. Pest-budai emléklapok, 1.
8. *Fodor* 1953. II. 250.
9. *Nagy* 1961. 163.
10. A jogutód Országos Műemléki Felügyelőség térképtárában azonban ma már semmi nyoma nincs a könyvben reprodukált térképnek.
11. *Nagy L.*: Az Eskü téri római erőd, Pest város őse. Budapest, 1946. 8.
12. *Bácskai* 1975. 12.
13. *Cennerné Wilhelmb G.*: A Magyar Történeti Képcsarnok kéziratos térképei. *Folia Historica*, 7 (1979) 129.
14. Ld. *Schmall L.*: Adalékok Székes Budapest főváros történetéhez. I. Budapest, 1898.
15. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1215/d. Pesti telekátírási jegyzőkönyvek, 12.k. 32.

16. *Bácskai* 1975. 14. (a téves Salzamt, Prinzen Resident, Wackh a helyes Schiffamt, Piaristen Residenz, Mackh helyett).
17. Ceresola kézírására ld. többek közt: OL, E 280, Hofbefehle, 1703. IX. 14. No. 66.; E 282, Memorialen und Anbringen, C 11.; E 286, Buchhalterey Acten, 4.cs. No. 43, 92, 221. Prati kézírása, többek között a bécsi Hofkammerarchivban őrzött térképein, mikrofilmen: OL, Filmtár, W 594.; OL, E 41, Litterae ad cameram, 1713 – 33. Egyébként Fodor a „kiscelli térkép” szerzőségét minden bizonyítási kísérlet nélkül Waczpaur Lénárd pesti szervitának, az 1764-es határtérkép rajzolójának tulajdonítja (Fodor 1953. II. 250.). Ez azonban minden egyéből eltekintve, már az időbeli távolság miatt is képtelenség.
18. *Bácskai* 1975. 16.
19. *Bácskai* 1975. 19.
20. *Bácskai* 1975. 13–14.
21. Jelzete: OL, S 11, Kamarai térképek, 478/a:1
22. Matthey két másik pesti térképéről ld. *Hrenko P.*: Gondolatok a Zichyek óbudai térképei kapcsán. *Geodézia és Kartográfia*, 30 (1978) 4. sz. 290–291. Ugyanitt a térképek reprodukciója.
23. *Schoen A.*: A budapesti Központi Városháza, Budapest, 1930. 51, 60. (Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái)
24. *Bácskai* 1975. 16–18.

ÉVA GÁL

EIN PLAN DER STADT PEST AUS DEM JAHR 1758

Aus der Zeit vor dem 19. Jahrhundert sind sehr wenig Pläne von der Stadt Pest erhalten geblieben. Auf den Lageplänen, die der Wiedereroberung der Festung Buda (Ofen) im Jahr 1686 darstellen, ist der Grundriß von Pest nur ganz skizzenhaft und zumeist ungenau aufgesetzt. Der älteste im Original erhalten gebliebene Plan der Stadt Pest wird im Historischen Museum der Stadt Budapest (Budapesti Történeti Múzeum) aufbewahrt. Diesen Stadtplan ohne Datierung und Signierung veröffentlichte als erster der hervorragende Kenner der Geschichte von Budapest, der Historiker Flóris Rómer, in seinem 1873 erschienenen Buch „A régi Pest” (Das alte Pest). Rómers Feststellung gemäß ist der Stadtplan, der auch die Straßennamen und Grundbuchnummern enthielt, in den 1720er Jahren entstanden.

Außer diesem Stadtplan ist aus dem 18. Jahrhundert nur ein detaillierter Grundriß bekannt, die von Antal Balla im Jahr 1785 angefertigte Karte von Pest, die im Archiv der Hauptstadt Budapest (Budapest Főváros Levéltára) aufbewahrt wird.

Dessen ungeachtet veröffentlichte der in Pest 1830 erschienene Scheiben-Schützen Almanach als Beilage einen Grundriß mit dem Titel „Der grund in der k. frey Stadt-pest im Jahr MDCCLVIII”, den auch später herausgegebene Stadtpläne als Nebenkarte publi-

zierten. Aber auch Flóris Rómer legte seinem oben erwähnten Werk einen selbstredigierten Stadtplan mit dem Titel „Pest szabad királyi város 1758-ban“ (Die königliche Freistadt Pest im Jahr 1758) bei.

Seit mehreren Jahrzehnten diskutiert man über die Frage, was wohl die Quelle der im 19. Jahrhundert herausgegebenen und ihrem Titel gemäß den Stadtgrundriß vom Jahr 1758 darstellenden Karten war. Viele meinten, daß die Quelle Flóris Rómers eben der im Historischen Museum der Stadt Budapest aufbewahrte, Stadtplan war. Dieser Annahme aber widerspricht die Tatsache, daß die von Rómer redigierte Kartenskizze von dem oben erwähnten originalen Stadtplan in vielen Punkten abweicht. Die Vertreter dieser Behauptung vermochten selbst nicht zu erklären, warum Rómer die von ihm selbst konstruierte Karte als den Stadtplan von Pest aus dem Jahr 1758 bezeichnete, wenn deren Quelle ein Grundriß wäre, den gerade er mit ungefähr 1720 datierte. Es ist noch zu erwähnen, daß die Jahreszahl 1758 in der Geschichte der Stadt Pest keinerlei besondere Bedeutung hatte; es ist daher durch nichts begründet, daß ein nachträglich redigierter Stadtplan gerade den Zustand vom Jahr 1758 darstelle.

In den letzteren Jahren ist eine Forscherin der Stadtgeschichte von Pest, Vera Bácskai, nach Vergleich der Grundbücher aus dem 18. Jahrhundert und sämtlicher bekannter Stadtpläne von Pest zu dem Schluß gekommen, daß es einen Plan aus dem Jahr 1758 gegeben haben muß, der verschollen ist, den aber Rómer noch als Quelle benutzen konnte. Diese Folgerung wird auch durch eine neuerdings publizierte handschriftliche Karte bestätigt, die in der Ungarische Historische Bildergalerie (MNM. Magyar Történeti Képcsarnok) aufbewahrt wird. Der Titel der nicht signierten Karte lautet: „Der grund in der k. frey Stadt-pest im Jahr MDCCLVIII“. Aus der Anmerkung in der rechten unteren Ecke geht hervor, daß dieser Grundriß eine beglaubigte Kopie des im Grundbuchamt der Stadt Pest aufbewahrten Originalgrundrisses ist. Der bereits erwähnte, im Jahr 1830 erschienene Stadtplan von Pest stimmt mit dieser Karte fast vollständig überein, und anhand von quellenkritischen Methoden kann festgestellt werden, daß das im Grundbuchamt aufliegende Original geradewegs zwecks Anfertigung des im Scheiben-Schützen Almanach zu veröffentlichenden Grundrisses abgezeichnet wurde. Der von Rómer konstruierten Kartenbeilage diente die gleiche Kopie als Hauptquelle.

Der 1830 und dann 1873 veröffentlichte Stadtplan von Pest reproduzierte demnach einen tatsächlich im Jahr 1758 gefertigten Stadtplan (dessen Original exemplar jedoch inzwischen – vermutlich gelegentlich des großen Pester Hochwassers im Jahr 1838 – vernichtet wurde). Dieser Stadtplan befand sich im Besitz des Grundbuchamtes der Stadt Pest und diente als Behelf des Grundkatasters, was seine Echtheit im großen Ausmaß steigert. Zwischen dem im Historischen Museum der Stadt Budapest aufbewahrten, undatierten Pester Stadtplan und jenem aus dem Jahr 1758 ist die Ähnlichkeit sehr groß, sowohl was die Stadtmauern als auch das Straßennetz, die Grundstücksgrenzen und Straßennamen betrifft. Die Unterschiede ergeben sich daraus, daß der undatierte Stadtplan früher gefertigt wurde als jener aus dem Jahr 1758, aber beide dienten zum Gebrauch des städtischen Grundbuchamtes.

Das Auffinden des Pester Stadtplans aus dem Jahr 1758 – wenn auch nur als Kopie – bietet zur Topographie der Stadt Pest um die Mitte des 18. Jahrhunderts nicht allein

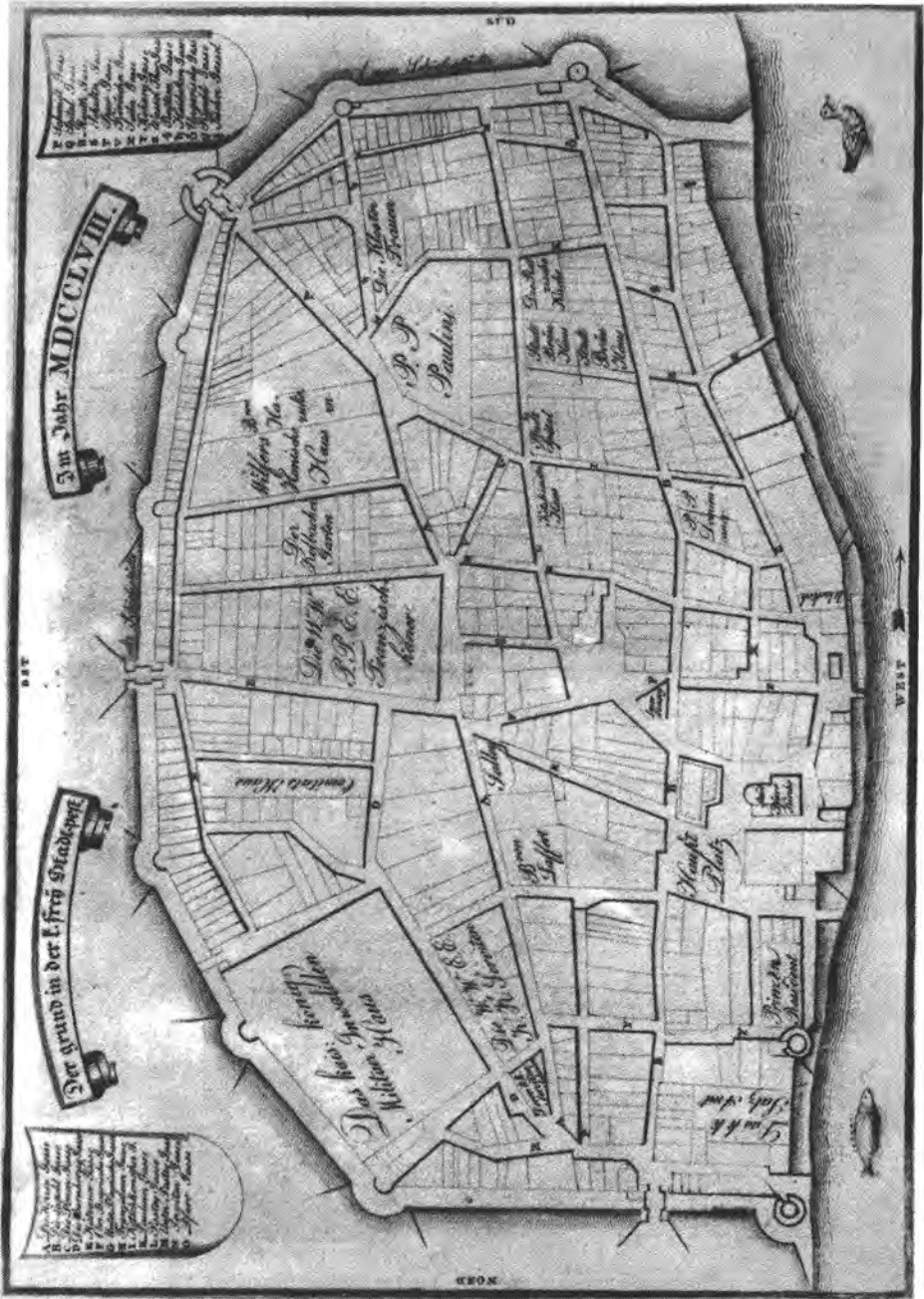
eine neue, verlässliche Quelle, sondern auch eine Erklärung des aus früherer Zeit erhalten gebliebenen, ursprünglichen Stadtplans, zu dessen Entstehung und Bestimmung bisher nur wenige Anhaltspunkte existieren.

Abbildungen

- Abb. 1. Beilage des „Scheiben-Schützen Almanach für das Jahr 1830“
- Abb. 2. Flóris Rómer: A régi Pest (Das alte Pest), Budapest, 1873, Kartenbeilage
- Abb. 3. Libera ac Regia Civitas Pesthiensis (Landkartensammlung der Sektion für die Neu- und Neueste Zeit des Historischen Museums der Stadt Budapest, Inv. Nr. 415)
- Abb. 4. Leonardus Waczpaur: Mappa universalis territorii Regiae Liberaeque Civitatis Pestiensis . . . 1764. (Landkartensammlung der Sektion für die Neu- und Neueste Zeit des Historischen Museums der Stadt Budapest, Inv. – Nr. 426).
- Abb. 5. Der grund in der k. frey Stadt-Pest – Im Jahr MDCCLVIII. (Ungarische Historische Bildergalerie, Inv. – Nr. 7153.C)
- Abb. 6. Mappa Universalis Territorii Regiae Liberaeque Civitatis Pestiensis . . . (Ungarisches Staatsarchiv, S 11, 478/a:1)

Képjegyzék

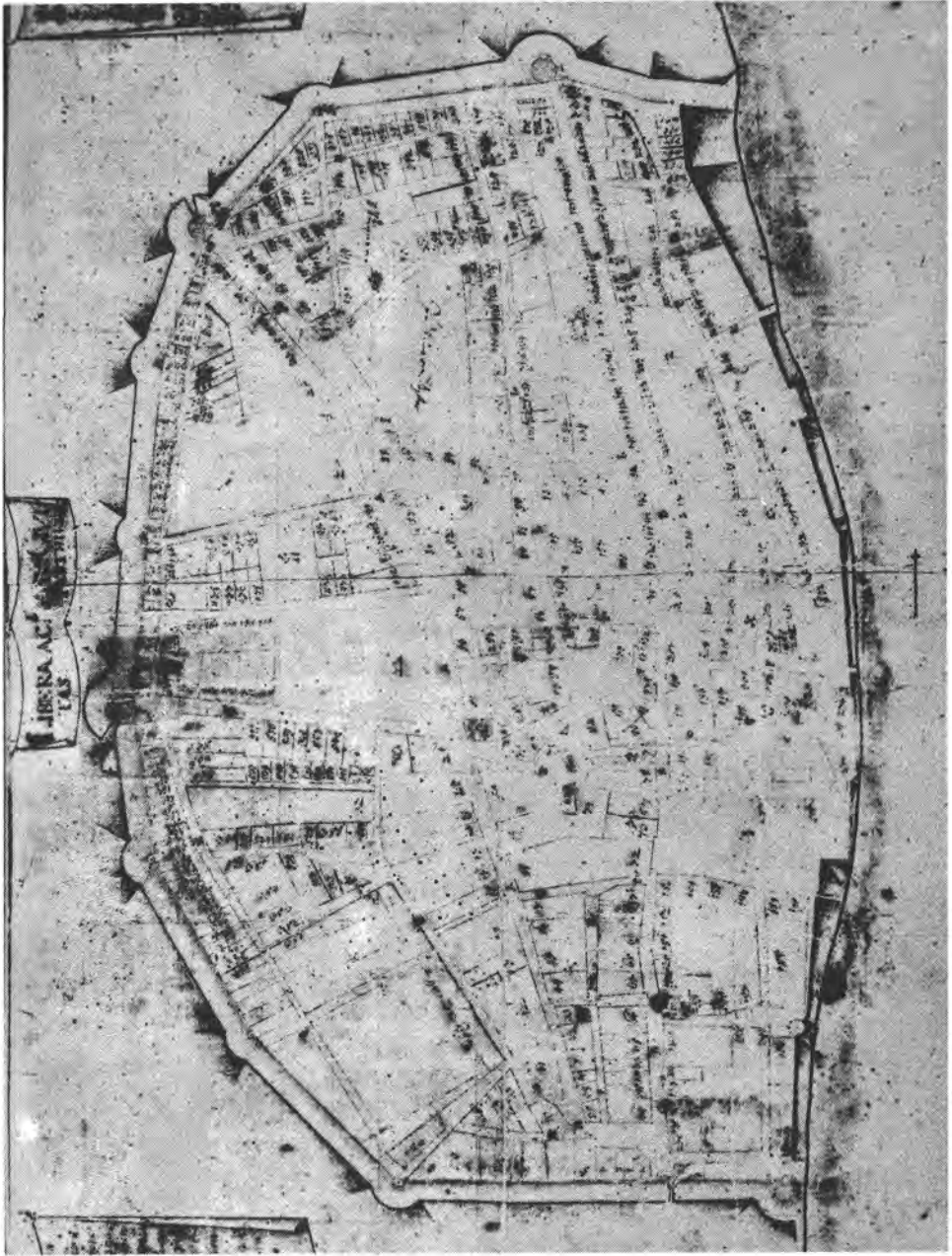
- 1. kép. A „Scheiben-Schützen Almanach für das Jahr 1830“ melléklete.
- 2. kép. Rómer Flóris: A régi Pest (Budapest, 1873.) térképmelléklete.
- 3. kép. Libera ac Regia Civitas Pesthiensis (A BTM új- és legújabbkori osztályának térképgyűjteménye. Ltsz.: 415.)
- 4. kép. Leonardus Waczpaur: Mappa universalis territorii Regiae Liberaeque Civitatis Pestiensis . . . 1764. (A BTM új- és legújabbkori osztályának térképgyűjteménye. Ltsz.: 426.)
- 5. kép. Der grund in der k. frey Stadt pest – Im Jahr MDCCLVIII. (Magyar Történeti Képcsarnok. Ltsz. 7153.C.)
- 6. kép. Mappa Universalis Territorii Regiae Liberaeque Civitatis Pestiensis . . . (OL, S 11, Kamarai térképek, 478/a:1.)

Im Jahr MDCCLVIII.

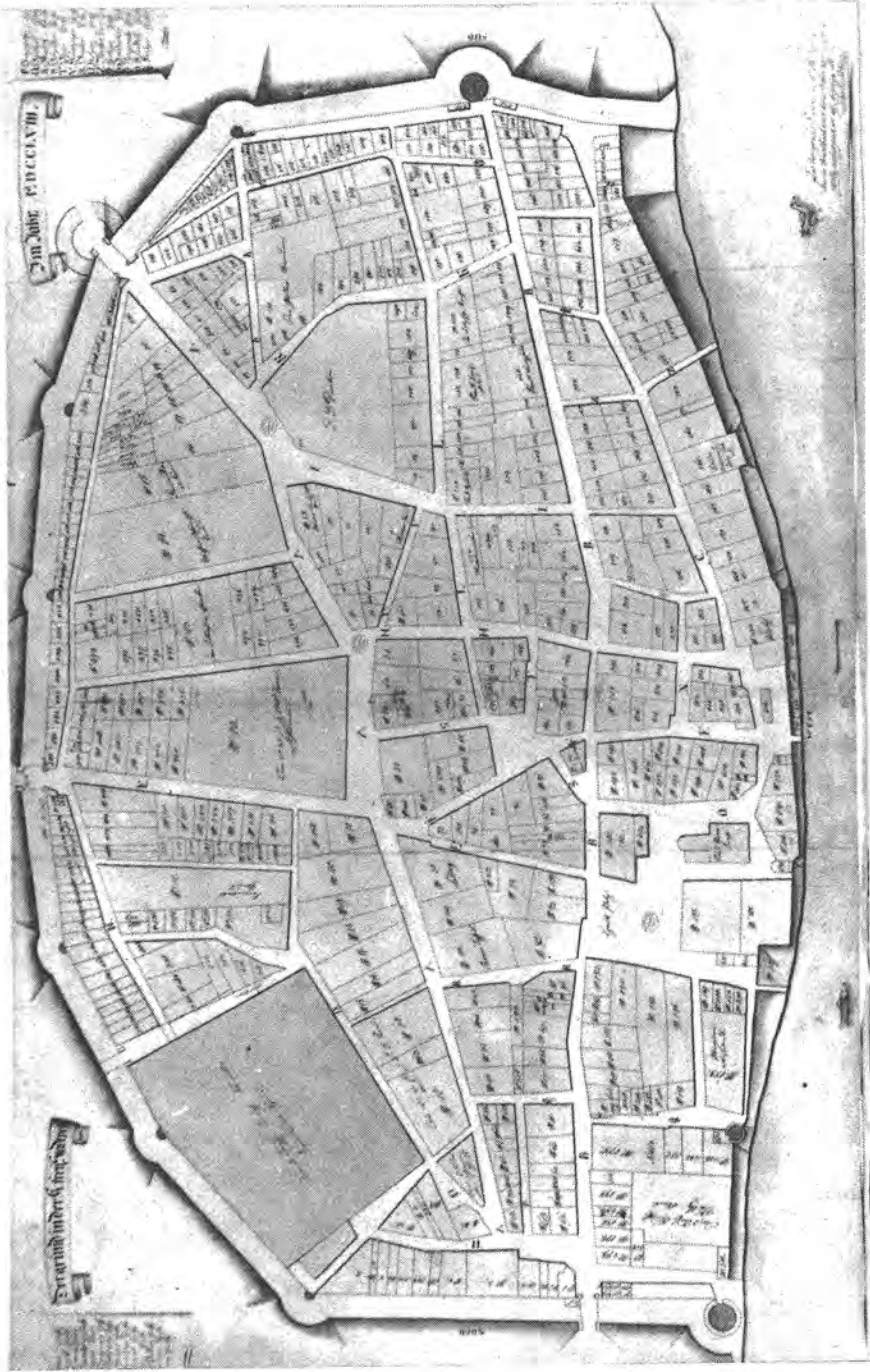
Der Grund in der L. frey Stadtpf.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
AA
AB
AC
AD
AE
AF
AG
AH
AI
AJ
AK
AL
AM
AN
AO
AP
AQ
AR
AS
AT
AU
AV
AW
AX
AY
AZ
BA
BB
BC
BD
BE
BF
BG
BH
BI
BJ
BK
BL
BM
BN
BO
BP
BQ
BR
BS
BT
BU
BV
BW
BX
BY
BZ
CA
CB
CC
CD
CE
CF
CG
CH
CI
CJ
CK
CL
CM
CN
CO
CP
CQ
CR
CS
CT
CU
CV
CW
CX
CY
CZ
DA
DB
DC
DD
DE
DF
DG
DH
DI
DJ
DK
DL
DM
DN
DO
DP
DQ
DR
DS
DT
DU
DV
DW
DX
DY
DZ
EA
EB
EC
ED
EE
EF
EG
EH
EI
EJ
EK
EL
EM
EN
EO
EP
EQ
ER
ES
ET
EU
EV
EW
EX
EY
EZ
FA
FB
FC
FD
FE
FF
FG
FH
FI
FJ
FK
FL
FM
FN
FO
FP
FQ
FR
FS
FT
FU
FV
FW
FX
FY
FZ
GA
GB
GC
GD
GE
GF
GG
GH
GI
GJ
GK
GL
GM
GN
GO
GP
GQ
GR
GS
GT
GU
GV
GW
GX
GY
GZ
HA
HB
HC
HD
HE
HF
HG
HH
HI
HJ
HK
HL
HM
HN
HO
HP
HQ
HR
HS
HT
HU
HV
HW
HX
HY
HZ
IA
IB
IC
ID
IE
IF
IG
IH
II
IJ
IK
IL
IM
IN
IO
IP
IQ
IR
IS
IT
IU
IV
IW
IX
IY
IZ
JA
JB
JC
JD
JE
JF
JG
JH
JI
JJ
JK
JL
JM
JN
JO
JP
JQ
JR
JS
JT
JU
JV
JW
JX
JY
JZ
KA
KB
KC
KD
KE
KF
KG
KH
KI
KJ
KK
KL
KM
KN
KO
KP
KQ
KR
KS
KT
KU
KV
KW
KX
KY
KZ
LA
LB
LC
LD
LE
LF
LG
LH
LI
LJ
LK
LL
LM
LN
LO
LP
LQ
LR
LS
LT
LU
LV
LW
LX
LY
LZ
MA
MB
MC
MD
ME
MF
MG
MH
MI
MJ
MK
ML
MM
MN
MO
MP
MQ
MR
MS
MT
MU
MV
MW
MX
MY
MZ
NA
NB
NC
ND
NE
NF
NG
NH
NI
NJ
NK
NL
NM
NN
NO
NP
NQ
NR
NS
NT
NU
NV
NW
NX
NY
NZ
OA
OB
OC
OD
OE
OF
OG
OH
OI
OJ
OK
OL
OM
ON
OO
OP
OQ
OR
OS
OT
OU
OV
OW
OX
OY
OZ
PA
PB
PC
PD
PE
PF
PG
PH
PI
PJ
PK
PL
PM
PN
PO
PP
PQ
PR
PS
PT
PU
PV
PW
PX
PY
PZ
QA
QB
QC
QD
QE
QF
QG
QH
QI
QJ
QK
QL
QM
QN
QO
QP
QQ
QR
QS
QT
QU
QV
QW
QX
QY
QZ
RA
RB
RC
RD
RE
RF
RG
RH
RI
RJ
RK
RL
RM
RN
RO
RP
RQ
RR
RS
RT
RU
RV
RW
RX
RY
RZ
SA
SB
SC
SD
SE
SF
SG
SH
SI
SJ
SK
SL
SM
SN
SO
SP
SQ
SR
SS
ST
SU
SV
SW
SX
SY
SZ
TA
TB
TC
TD
TE
TF
TG
TH
TI
TJ
TK
TL
TM
TN
TO
TP
TQ
TR
TS
TT
TU
TV
TW
TX
TY
TZ
UA
UB
UC
UD
UE
UF
UG
UH
UI
UJ
UK
UL
UM
UN
UO
UP
UQ
UR
US
UT
UU
UV
UW
UX
UY
UZ
VA
VB
VC
VD
VE
VF
VG
VH
VI
VJ
VK
VL
VM
VN
VO
VP
VQ
VR
VS
VT
VU
VV
VW
VX
VY
VZ
WA
WB
WC
WD
WE
WF
WG
WH
WI
WJ
WK
WL
WM
WN
WO
WP
WQ
WR
WS
WT
WU
WV
WW
WX
WY
WZ
XA
XB
XC
XD
XE
XF
XG
XH
XI
XJ
XK
XL
XM
XN
XO
XP
XQ
XR
XS
XT
XU
XV
XW
XX
XY
XZ
YA
YB
YC
YD
YE
YF
YG
YH
YI
YJ
YK
YL
YM
YN
YO
YP
YQ
YR
YS
YT
YU
YV
YW
YX
YY
YZ
ZA
ZB
ZC
ZD
ZE
ZF
ZG
ZH
ZI
ZJ
ZK
ZL
ZM
ZN
ZO
ZP
ZQ
ZR
ZS
ZT
ZU
ZV
ZW
ZX
ZY
ZZ

4

5

6

RÓZSA MIKLÓS

EGY 1824. ÉVI PESTI ÜZLETI HIRDETÉS ÉS ANNAK FORRÁSÉRTÉKE

Az anyagi és alaki megjelenésüknél, használati rendeltetésüknél fogva a tárgyi források közé sorolt történeti források között vannak olyanok is, amelyekben található írás tudósít valamely múltbeli eseményről, viszonyról. (Pl. feliratos síremlék, emléktábla, határkő, szöveggel ellátott festmény, feliratos emlékserleg, céhkorsó, céhbehívótábla, versenydíjként nyert tárgy a versenyt vagy a nyertes nevét, teljesítményét rögzítő felirattal stb.). E múltbeli maradványoknak megjelenésüknél, rendeltetésüknél fogva tárgyi mivoltuk a meghatározója, a rajtuk található írás az esetek egy részében kiegészítő szerepű, bár ennek történeti forrásértéke sokszor jelentősebb, mint az írást hordozó tárgyé.

A történeti források közé tartoznak a fogyasztókat valamely áru beszerzésére, ill. valamely szolgáltatás igénybevételére ösztönözni törekvő hirdető — mai szóval reklám — tevékenység keretében megjelent reklámajándéktárgyak. A reklámnak ezek az eszközei az áruk értékesítéséért vívott harc élesedése során terjednek el. Ekként általában az utolsó száz év történetének forrásai. A számtalan fajtájú, formájú és kivitelezésű reklám-ajándék túlnyomó többsége használati tárgy (pl. labda, zsebtűkör, kisebb-nagyobb írótümb kemény kötésben vagy anélkül, esetleg ceruzatartóval, zseb- és előjegyzési naptár, hamutartó, írómappa, pohár stb., stb.), és azon az ajándékozó neve, cége is olvasható és esetleg termékeit, áruját árusító helyét is megőrökíti. Ha a tárgy alakjánál, jellegénél fogva arra lehetőség van, azon az esetek egy részében bővebb tájékoztatást nyújtó szöveget is találunk. Az ilyen tárgyi maradványok a történelemnek egyben írott forrásai is, habár tárgyi jellegük marad előterben. Az ilyen múltbeli reklámeszközök a rajtuk levő szöveg és az abban található helymegjelölés (telephely, árusítóhely stb.) folytán azon kívül, hogy az ipar- és kereskedelem-történetnek, egyben a helytörténetnek is forrásai.

A reklámnak már a 18. században megjelent egyik eszköze volt az üzleti kártya. A múlt maradványainak ez a fajtája, mint az általa terjeszteni kívánt gondolatot nyomdai úton rögzítő (sokszorosított) múltbeli emlék, annál fogva, hogy nem tárgyi jellege, hanem elsődlegesen a rajta levő írás közvetít a történésznek hasznos ismereteket, írott történelmi forrásnak minősül. E rövid életre szánt aprónyomtatványok tájékoztatást adtak kibocsátójuk nevééről, cégéről, árujáról, annak választékáról, a kereskedés helyéről stb. A historiának ezek az éppen rendeltetésük folytán csekély számban fennmaradt s így ma már ritka morzsálékai, azon kívül, hogy papír- és nyomdaipari valamint reklám-régiségek (vagy majd azzá válnak), az ipar- és (vagy) kereskedelem-történet, az árukínálat és kereslet, a fogyasztói szokások, az ízlés alakulásának és ezek révén az életmódtörténetnek is forrásai, de valamilyen sajátosságuknál fogva lehetnek helytörténeti forrásértékűek is.